

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
і.м. К. Д. УШІНСЬКОГО

На правах рукопису

Пироженко Віктор Олексійович

ІСТОРИЧНЕ БУТТЯ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

09.00.03 - соціальна філософія
та філософія історії

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філософських наук

ОДЕСА - 1996

1(091)

Дисертацією є рукопис

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

Робота виконана на кафедрі філософії Київського державного лінгвістичного університету

Науковий керівник - доктор філософських наук, професор Борис Павлович Шубняков

Офіційні опоненти:

- 1. доктор філософських наук , професор Балабаєва З. В.
- 2. кандидат філософських наук , доцент Афанасьєв О. І.

Провідна організація - Український державний університет харчових технологій, кафедра філософії.

Захист відбудеться *27 грудня* 1996 р. о *14* годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.05.08.04. при Південноукраїнському педагогічному університеті ім. К. Д. Ушинського за адресою: 270020, Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, корп. Фізико-математичного факультету.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Південноукраїнського педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.

Автореферат розіслано *25 листопада* 1996 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради доктор філософських наук, професор

Дмитрієва М. С.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження.

Однією з найважливіших теоретичних і практичних проблем для України сьогодні є проблема, що пов'язана з передбаченням різних шляхів розвитку на майбутнє. Наукове прогнозування того, що очікує суспільство в майбутньому, дозволило б побудувати цілісну концепцію його реформування, заздалегідь пропонуючи ті чи інші політичні рішення і запобігачи таким чином можливим перешкодам та помилкам. Необхідність такого наукового передбачення підвищується за часів зміни історичних епох, на стрімких поворотах суспільного розвитку. Успішно проведений прогноз дозволяє узгоджувати політичний курс з об'єктивними вимогами соціальної дійсності. Але такий прогноз можна зробити лише знаючи і практично спираючись на історичні закони, на суспільно-історичні тенденції, бо тільки вони в змозі розкрити перед дослідником ці об'єктивні вимоги суспільного розвитку. Важливо знати способи буттєвості історії та форми прояву історичного буття.

Є ще дві обставини, які зумовлюють актуальність вибраної теми. Перша обставина полягає в тому що зміна віх ставить конкретні питання до конкретних подій і відповіді дуже важливі в плані безпосередньої реакції на ці події. Але і відповіді і практична реакція можуть бути правильними й ефективними лише за умови правильно вибраної методології аналізу даної ситуації. З іншого боку, самі конкретні питання, викликані окремою історичною подією, породжують питання більш загального плану, створюють нові проблеми методологічного характеру. Це, в свою чергу, потребує розкриття постійних, сутнісних зв'язків всередині історичних процесів і явищ, зв'язків функціональних і часових. Друга обставина спричиняється зміною загальної геополітичної ситуації в світі, що продемонструвала помилковість деяких історичних

прогнозів К. Маркса на перспективу. Це викликало недовіру з боку частини вчених-істориків і філософів не тільки до всієї традиційної проблематики історії, але й до методологічних засад, на які дослідження цієї проблематики спиралося. Як наслідок, аналіз сучасної історичної ситуації, а разом з тим і історичні дослідження в цілому позбулися чіткої методології, хоча саме на зламі епох потреба в такій методології стає особливо нагальною. У зв'язку з цим став актуальним такий ракурс дослідження: Як через посередність дії різного роду соціально-історичних та специфічно історичних законів проявляє себе історичне буття? Чи існують історичні закони? Чи існують взагалі закони розвитку? Якщо існують, то чим і як їх можна обґрунтувати? Чи можна, спираючись на історичні закони, здійснювати прогнозування розвитку історичного буття? Спробою пошуку, обґрунтування відповідей на ці запитання також обумовлена актуальність нашого дослідження.

Стан та рівень наукової розробки проблеми. Питання про те, наскільки доцільні та необхідні події, що відбуваються в історії, чи можна було їх уникнути, а може настання їх було неминуче, - ці питання турбували ще перших істориків у стародавніх Греції та Римі. Якщо історичний процес не є хаотичним нагромадженням суспільних подій та явищ, то що в такому випадку визначає настання тієї чи іншої події чи суспільного явища? Але по справжньому дослідження з цієї проблематики філософії історії розпочались лише у XVI-XVII століттях. Перші спроби розробити концепцію закономірного історичного розвитку суспільства робили зокрема Віко, Кондорсе. Але тільки з кінця XVIII століття проблема суспільного та історичного закону посіла одне з найважливіших місць в історіософських та соціологічних дослідженнях /І. Кант/. Визначенням закономірного і прогресивного харак-

теру історичного процесу займались Ф. Гізо, Ф. Шлюсер, В. Вундт, К. Брейзіг. Створенню цілісних моделей всесвітньої історії, визначенню закономірностей її розвитку та особливостей прояву в певних культурах, регіонах і державах присвятили значну частку своїх наукових досліджень в XIX та на початку XX ст. Г. Гегель, К. Маркс, Ф. Енгельс, М. Вебер, О. Шпенглер, А. Тойнбі, М. Данилевський.

Важливий крок вперед в розумінні сутності суспільного закону зробили у другій половині XIX ст. представники позитивістського напрямку О. Конт і Міль. Вони вперше почали чітко розрізняти власне соціальні /соціологічні/ закони і історичні закони. Під історичними законами вони розуміли закони послідовності стадій. Закони такого типу визначають, на їх думку, ряд історичних подій в тій послідовності, в якій вони настають в дійсності. Ці вчені історичні закони позначали як закони розвитку, дія яких хоч і пов'язана із суспільними законами, але має і свою специфіку.

Своєрідний підхід до історії запропонували К. Маркс, Ф. Енгельс. В основі історичного розвитку суспільства знаходиться, як вони вважали, процес матеріального виробництва, який розгортається за властивими йому законами. Тільки цей процес має свою самостійну історію. Інші суспільні явища й інститути є лише похідними від нього і позбавлені власної історії. Розвиток матеріального виробництва призводить до суворо послідовної, закономірної зміни економічних формацій в історії людства. Історичний процес визначався як природноісторичний. Маркс і Енгельс не розрізняли суспільних та історичних законів. Вони всі закони за якими функціонує економічна формація, іменували і суспільними і історичними одночасно.

На основі цього підходу до вивчення суспільства і історії, радянські вчені продовжували розробляти проблему суспільного за-

кону. Вони почали виокремлювати загальні соціологічні закони, що діють на протязі існування всіх соціально-економічних формацій, закони, що діють під час існування декількох формацій і закони, що діють на протязі однієї формації. Вирішувались також проблеми, пов'язані з визначенням статистичного характеру суспільних законів та із можливістю існування законів-тенденцій, розглядалась функція категорій історичного матеріалізму ззагалі /Г. Е. Глезерман, А. П. Уледов, Г. А. Багатурія, В. В. Косолапов, Є. С. Момджян, В. Н. Боряз, Б. А. Чагін, Д. П. Зеркін/.

В цей час ряд вчених ставить питання про можливість існування специфічних законів історії, які визначають особливості розвитку різних народів, регіонів, культур, цивілізацій. Ці закони, на їх думку, відмінні від законів функціонування суспільства /соціологічних законів/.

Концепцію специфічно історичних законів поділяли такі вчені, як П. Н. Федосеев і Ю. П. Францев. А. Я. Гуревич, М. А. Барг, Є. М. Жуков, Є. Б. Черняк, В. І. Павлов. Вони усі закони розвитку суспільства підводили під категорію історичних, вичленовуючи тут вузький і широкий зміст. Історичними в широкому значенні звалися закони функціонування суспільства. Вузький зміст складався на основі розмежування предметів соціології і історії за рівнем суті. Згідно цього підходу, історія пізнає суть особливого, а соціологія вивчає суть на рівні загального.

Ряд вчених дотримувались протилежної точки зору. Вони вважали, що є єдині закони за якими функціонує та розвивається суспільство. Ці закони діють незалежно від економічної формації і політичного ладу. Звичайно, за цими суспільними законами визнавався певний історичний зріз, що виявилось у визнанні різних історичних форм прояву цих законів і різних механізмів їх дії в історії. Але за історичним процесом у цілому не визнавали самостійної закономірності. Всесвітньо-історичний процес при тако-

му підході був по-суті лише часовим аспектом суспільних законів. Внаслідок цього, спрямованість суспільної історії поставала як певна генеральна тенденція. Тому, суспільні закони часто ототожнювалися з історичними. Вважалося, що нема особливих історичних законів а є лише часовий /історичний/ аспект законів функціонування суспільства тобто, законів історичного матеріалізму /Г.Є. Глезерман, С.І. Гончарук, А.В. Гулига, І.А. Желеніна, Д.П. Зеркін, Г.М. Іванов, А.М. Коршунов, Ю.В. Петров, А.І. Ракітов, В.Ф. Шаповалов/.

Особливу позицію з цього приводу займає А.Я. Гуревич. Конкретно історичний закон для А.Я. Гуревича - це "середня статистична всієї суми тенденцій розвитку", рівнодіюча всіх соціальних сил та інтересів. Таке розуміння історичної закономірності наближається до точки зору К. Поппера.

У західній літературі ХХ століття висувались такі історіософські концепції: історичний процес як історія комунікативних процесів, а не як історія різних форм праці /Ю. Хабермас/; історія як розуміння і переживання /В. Дільтей/; історія як процес самореалізації абсолютного духу, який не містить ні абсолютної, ні відносної істини /Б. Кроче, Р. Колінгвуд/; історія як вияв ніцшеанської волі до влади, як процес утвердження панування /М. Хоркхаймер, Т. Адорно/; історія як ірраціональний перебіг подій і хаотичне нагромадження фактів, в яких неможливо розібратися /Р. Арон/; світова історія як історія буття народу в світі, де світ - це своєрідна система символів, цінностей, принципів, в якій розгортається людська життєдіяльність /М. Хайдеггер/; сенс і призначення історії /К. Ясперс/; проблема історичної генези цивілізацій, пошук закономірностей їх розвитку /А. Тойнбі/; закінчення історичного процесу і ідеї лібералізму - кінець історії /Ф. Фукуяма/.

З усіх названих тут напрямків історіософських досліджень

тільки М. Хоркхаймер, Т. Адорно, М. Хайдеггер, А. Тойнбі та К. Ясперс так чи інакше визнавали наявність певних закономірностей в історичному процесі.

В історіософській літературі присвяченій цій проблемі сформувався й інший напрямок /антиісторизм/, який на раціональних засадах заперечує існування взагалі будь-яких законів в історії суспільства, як законів розвитку, а разом з цим й можливість узагальнення та наукового пізнання історичних фактів. Це П. Сорокін, К. Поппер, Р. Карнап, О. Нейрат, Б. Рассел. Вони пропонують обмежити роль і межі застосування принципу історизму.

Українські вчені XIX початку XX століття, виходячи з актуальних політичних завдань, що постали в цей час перед Україною, вивчали в першу чергу емпіричну історію України, конкретні історичні процеси, які відбувалися в різний час в регіоні, проводили етнографічні розвідки та досліджували білі плями української історії /М. Аркас, В. Антонович, М. Грушевський, М. Драгоманов, В. Дорошенко, А. Єфіменко, М. Костомаров, І. Крип'якевич та ін./ Але і в цей час з'являються роботи історіософського характеру. Зокрема, В. В. Лесевич плідно досліджував теоретичні проблеми історії з позицій позитивізму. Він поділяв думку, згідно якої, існують закони життя й розвитку людства і що дослідженням цих законів повинна займатись філософія історії. В середині й у другій половині XX століття за межами України власні цілісні історіософські концепції розробляли й застосовували їх для теоретичних узагальнень стосовно історії України І. Лисяк-Рудницький, В. Липинський, Д. Чижевський.

Серед українських дослідників останніх десятиліть, роботи яких були присвячені проблемі виявлення законів суспільного й історичного розвитку, обґрунтуванню закономірного характеру суспільно-історичного процесу, конкретно-історичним проявам соціальних законів слід назвати, насамперед, В. П. Андрущенка,

О. І. Афанасьєва, І. В. Бойченка, З. В. Балабаєву, Г. І. Горака, М. С. Дмитрієву, А. І. Кавалєрова, В. В. Кизиму, А. С. Кирилюка, В. І. Куценко, А. В. Місуно, М. М. Мокляка, М. І. Михальченка, І. Ф. Надольного, С. М. Наумкіну, В. Г. Табачковського, А. І. Уймова, А. А. Чунаєву, В. І. Шинкарука, О. О. Шморгун, В. П. Щубнякова, Т. І. Яшук та ін. Зокрема, М. М. Мокляк займався вивченням методології прогнозування розвитку суспільних відносин. А. А. Чунаєва, серед інших проблем, досліджувала зміст і значення для суспільних наук категорії "мета". А. І. Кавалєров вивчав конкретні прояви буття суспільства в історії.

Незважаючи на певний рівень розробки проблеми закономірностей соціального й історичного процесу і великий обсяг літератури з цієї теми, деякі важливі аспекти залишаються все ще недостатньо вивченими. Дискусійними залишаються питання про існування, крім загальносоціальних, специфічно історичних законів, про їх відмінність один від одного, про існування історичних законів як законів розвитку взагалі, про співвідношення та взаємозв'язок суспільних та історичних законів, про можливості і межі наукового прогнозування суспільних явищ та історичних процесів, про нове визначення у світлі цих питань поняття історичне буття. Актуальність та недостатня наукова обґрунтованість вирішення згаданих питань обумовили вибір предмету та спрямованість нашого дисертаційного дослідження.

Мета і завдання дослідження:

Основною метою дисертації є системне дослідження історичного буття суспільства, обґрунтування і розробка концепції специфічно історичного закону, та вироблення практичних рекомендацій для покращення процедури прогнозування суспільного розвитку. Для досягнення поставленої мети необхідно було розв'язати такі завдання:

- обґрунтувати методологічні засади дослідження історичного буття суспільства та головних тенденцій його розвитку;

- дати нове тлумачення поняттю "історичне буття";
- визначити роль законів функціонування суспільства і специфічних початкових умов у виникненні постійних історичних тенденцій;
- виявити властивості постійної /стійкої/ історичної тенденції, які наближають її до статусу закону;
- сформулювати конкретні історичні закони і розкрити зміст кожного з них;
- проаналізувати відмінності функціональних суспільних законів і історичних законів;
- розкрити практичне значення історичних законів для вирішення проблеми наукового прогнозування.

НАУКОВА НОВИЗНА ДОСЛІДЖЕННЯ

Декларація про особистий внесок та положення, що виносяться на захист.

У дисертації обґрунтовано методологію, на основі якої розроблено в певній мірі нове розуміння історичного буття, його проявів в реальній історії та законів, за якими воно існує, здійснено аналіз постійних тенденцій історичного розвитку, показані місце та роль законів функціонування суспільства і специфічних початкових умов в утворенні цього роду тенденцій, обґрунтована об'єктивна неминучість існування специфічно історичних законів, описані чотири історичних закони і проаналізовано їх зміст, а також дані конкретні методологічні рекомендації, відносно здійснення процедури прогнозування історичного розвитку суспільства.

На захист виносяться наступні положення, що мають наукову новизну:

- на рівні світосприйняття окремого індивіда, соціальне буття розгортається в системі відносин "світ-людина" та "людина-людина". Характер відносин індивіда із зовнішнім світом виз-

начається його приналежністю до природи та відповідною фізіологічною організацією, яка обумовлює існування низки матеріальних потреб. Ці потреби індивід реалізує специфічно людським способом. Специфічний спосіб реалізації людських потреб визначає характер відносин в системі "людина-людина";

- первісними для індивіда, для становлення і розвитку його як суспільного суб'єкта, є відношення в матеріальному виробництві і діяльність, спрямована на задоволення матеріальних потреб. Ця діяльність складається з трьох аспектів, які є в той же час, способами, за допомогою яких індивід вбудовується в суспільне буття. Такими способами є: 1/ практична діяльність індивідів по задоволенню найважливіших потреб; 2/ явище опредмечування-розпредмечування, яке спостерігається в процесі цієї діяльності; 3/ наділення діяльністю, яке відбувається в процесі опредмечування-розпредмечування і пов'язані з цим взаємні перетворення індивіда-суб'єкта в об'єкт, а предмета-об'єкта в суб'єкт цих відносин. Явище суспільного буття складається із зв'язаних між собою відносин і діяльності багатьох індивідів;

- суспільна свідомість виникає як усвідомлення суспільством його буття і містить у своїй сутності два суперечливих моменти. В тому вигляді, як вона реально існує і функціонує, суспільна свідомість є відображенням дійсності і одночасно, специфічною формою людської діяльності. При цьому, само відображення дійсності розуміється як специфічно людська форма діяльності і суспільне відношення особливого роду /діяльність і відношення у формі ідеального/. Врахування діалектичної взаємодії двох протилежних елементів всередині суспільної свідомості пояснює дві важливі обставини у розумінні її природи. Перша обставина та, що люди, входячи у життя, знаходять готовими /не в змозі їх вибрати/ не тільки економічну основу суспільства, але й духовну куль-

туру, ідеальне взагалі. Суспільна свідомість даної епохи виступає для людей в якості певної об'єктивованої реальності, як дещо відносно самостійне і в цьому плані незалежне від індивідуальної свідомості. Друга обставина полягає в її /суспільної свідомості/ впливі і активному втручанні у суспільне буття, та у тих змінах, які суспільна свідомість зазнає сама на протязі існування від покоління до покоління;

- зазначена вище природа суспільної свідомості пояснює її взаємообумовлюючий та взаємодетермінуючий зв'язок із суспільним буттям, відносну залежність останнього від суспільної свідомості. Подібний характер взаємодії суспільного буття та суспільної свідомості не спростовує ведучої ролі матеріального фактору в суспільній системі, його системотворюючого характеру. Відносини між цими структурними елементами суспільної системи визначають характер і спрямованість законів функціонування суспільства /структурно-функціональних/;

- структурно-функціональними законами є закони, що розкривають основні принципи структурної організації системи, а також стійкі і постійні зв'язки і відношення між її окремими елементами, що забезпечують функціонування і саморозвиток суспільної системи. Дія структурно-функціональних /причинних/ законів за певних специфічних початкових умов породжує різні за своєю стійкістю тенденції розвитку суспільства в історії. Ступінь стійкості вказаних тенденцій залежить від характеру специфічних початкових умов. Якщо початкові умови за яких проявляє себе функціональний /причинний/ закон є принципово незмінними ні за яких обставин, то й відповідна тенденція також є стійкою, тобто, постійною. Вона буде діяти на всьому протязі історії людського суспільства. Тимчасові початкові умови викликають появу тимчасових, змінюваних історичних тенденцій;

- постійні тенденції історичного розвитку суспільства отримали в нашому дослідженні назву історичних законів тому, що вони мають набір властивостей, які наближають ці тенденції до статусу закону. Це - повторюваність, всезагальність, необхідність та здатність служити основою для прогнозування історичних подій на майбутнє. Таким чином, історичними законами звуться постійні тенденції історичного розвитку, які є наслідком дії різного роду законів функціонування суспільства за принципово незмінних початкових умов. Структурно-функціональні та історичні закони не тотожні один одному, мають неоднакову сутність і специфіку;

- незмінні початкові умови за яких існують постійні історичні тенденції /історичні закони/, включають в себе основні складові суспільного життя: виробництво, споживання, а також суспільні, виробничі та інші відносини. Ці стійкі початкові умови можуть від початку відноситися до самої природи суспільної системи, складати її суть /наприклад, постійне продовження людського роду, наявність у людини стійких матеріальних потреб, здатність задовольняти їх тільки в процесі матеріального виробництва і т. ін./, а можуть бути результатом спільної дії різних функціональних соціологічних законів;

- проведеним дослідженням встановлено існування слідуючих історичних законів: закон прогресивних змін якісних станів суспільства в історії; закон незворотності історичного процесу; закон спадковості суспільного розвитку в історії; закон історичного відбору;

- функціонування суспільної системи в межах одного якісного стану до тих пір не стає фактом історії, поки одна суспільна система не заміниться іншою. Хоча в процесі функціонування певний розвиток і відбувається, але якщо не відбулося зміни якісних станів суспільства, то про всяку суспільну подію, яка

мала місце в межах існуючого якісного стану суспільної системи не можна з впевненістю сказати, що вона закінчилась, є незворотною і належить саме до історії. Це функціональний розвиток, коли функціонування у просторі домінує над розвитком у часі, а структура переважає над історією. Нагромадження кількісних змін, що відбуваються в межах одного якісного стану суспільної системи призводять згодом до зміни даного якісного стану на інший. Спадкова, незворотна і послідовна у часі низка таких стрибкоподібних змін створює особливу історичну реальність, особливий вид буття - історичне буття. Тільки в цьому випадку про суспільну подію можна остаточно сказати, що вона закінчилась, не повернеться назад і належить до історії. Історичне буття - це спосіб інобуття суспільної системи. Таким чином, сказати, що суспільне явище чи подія належать до історичного буття суспільства можна лише тоді, коли вони підкоряються в своєму існуванні по меншій мірі двом історичним законам - тенденціям: закону прогресивних змін і закону незворотності історичного процесу;

- прогнозування історичного розвитку суспільства чи окремих подій можливе, але тільки з урахуванням історичних законів та тимчасових тенденцій. При здійсненні процедури прогнозування, необхідно чітко розрізняти, на основі яких тенденцій - постійних чи тимчасових, висувається прогностична гіпотеза. Короткострокові прогнози можливі на врахуванні тимчасових тенденцій та змінюваних початкових умов. Довгостроковий прогноз можливий на основі несуперечливого взаємодоповнення тимчасових і постійних тенденцій /історичних законів/ при здійсненні прогнозування.

Методологічна і теоретична основи дисертації.

У своїй теоретичній основі дисертація побудована на наукових здобутках вітчизняних та зарубіжних філософів, істориків, соціологів, культурологів. Автор намагався врахувати весь спектр

підходів до розуміння історії, які склались в сучасній науці. Серед зарубіжних авторів, думки яких так чи інакше осмислювались і переосмислювались автором, слід назвати насамперед роботи М. Вебера, Г. Гегеля, Ф. Гізо, В. Дільтея, І. Канта, Р. Карнапа, Р. Колінгвуда, К. Маркса, К. Поппера, Е. Рассела, Ж.-П. Сартра, Ф. Шлосера, К. Ясперса та ін. Серед вітчизняних - В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко, Л. В. Губерського, М. С. Дмитрієвої, А. І. Кавалерова, І. Лисяка-Рудницького, М. І. Михальченка, М. М. Мокляка, С. М. Наумкіної, А. А. Чунаєвої, В. І. Шинкарука, Б. П. Щубнякова, Т. І. Ящук та ін.

Методологічну основу дослідження складають принципи науковості, системності, історизму, соціальності та гуманізму.

Теоретичне і практичне значення дослідження.

На основі проведених досліджень вироблено рекомендації, теоретичні узагальнення і висновки, які сприятимуть більш глибокому розумінню історичного процесу, його закономірностей і основних напрямків розвитку. Проведені теоретичні узагальнення можуть служити методологічною основою для робіт по теорії історії та узагальнюючих праць по філософії історії, а також методологічною основою для різного роду прогностичних гіпотез. Матеріали дослідження можуть бути використані при читанні спеціальних курсів з філософії історії, при підготовці лекційного курсу і семінарських занять з політології, соціальної філософії, в лекційно-просвітницькій роботі.

Апробація дослідження.

Головні ідеї дисертації доповідалися автором на кафедрі філософії Київського державного лінгвістичного університету в 1992, 1995 та 1996 рр; на Всеукраїнських науково-практичних конференціях: в інституті психології АПН України - "Діалог культур і духовний розвиток людини" /Київ, 1995 р./, в Черкаському державному університеті ім. Богдана Хмельницького - "Формування

національно-свідомої особистості як один із пріоритетів сучасної освіти" /Черкаси, 1995 р./ та на науково-методичній конференції в Українському державному університеті харчових технологій - "Виховання студентів у технічному ЕУЗі: методологічні засади, практика, перспективи" /Київ, 1996 р./.

Структура та обсяг роботи визначені метою і завданнями дослідження. Дисертація включає: вступ, два розділи, висновки, список літератури.

Основний зміст дослідження

У вступі обґрунтовується актуальність і новизна теми дослідження, визначається ступінь її розробки, характеризуються теоретико-методологічні основи, формулюються мета і завдання, наукова новизна та теоретичні положення, що виносяться на захист.

Перший розділ - "Методологічні підвалини дослідження системи "людина - суспільство" присвячений обранню та обґрунтуванню відповідного методологічного підходу. Методологічне обґрунтування полягає в дослідженні системи суспільних відносин і законів, за якими вона функціонує. Головним моментом, що визначає всі інші зв'язки в цій системі, є взаємовідносини суспільного буття і суспільної свідомості. Розгляд різних аспектів цих взаємовідносин автор починає з аналізу відносин "світ-людина", які є найелементарнішою структурою суспільної системи. Аналіз цих відносин доцільно вести в трьох, логічно пов'язаних один з одним аспектах. Ці - 1/ Структура практичної діяльності індивідів по задоволенню найважливіших потреб. 2/ Опредмечування-розпредмечування, що спостерігається в процесі такої діяльності. 3/ Наділення діяльністю, що відбувається в процесі опредмечування-розпредмечування і взаємні перетворення індивіда-суб'єкта в об'єкт, а предмета-об'єкта в суб'єкт відносин. Відзначається, що дані аспекти є одночасно засобами, за допомогою яких індивід вбудовується в суспільне буття. В

дослідженні детально викладаються усі три названих аспекти.

Практика як знаряддева діяльність індивідів, що спрямована на перетворення суспільних відносин і самої соціальної природи індивіда, набуває функціонально-інструментальної форми. При цьому її соціальний зміст почуттєво не сприймається. Створені в процесі практики предмети також мають за природно-матеріальною формою, що сприймається почуттєво, невидимий суспільний зміст і суспільну форму буття. Ці предмети існують не тільки за законами природи, але, в першу чергу, за суспільними законами, оскільки несуть на собі відбиток соціального змісту предметно-матеріальної діяльності.

В процесі практики людина опредмечує в створюваних нею речах свої культурні якості і властивості суспільного суб'єкта. Саме завдяки цьому предмети набувають свого суспільного буття і здатності підкорюватись в своєму русі законам суспільства. Одночасно з цим в процесі матеріально-виробничої діяльності відбувається розпредмечування закладених раніше в предмети різних соціокультурних властивостей суб'єкта. Під час цього процесу формується суспільний суб'єкт, тобто окремих індивід, що його слід розуміти соціально як сукупність суспільних зв'язків і відносин.

Опредмечування-розпредмечування, це одночасні, обумовлюючі один одного зустрічні процеси, що відбуваються під час предметно-матеріальної діяльності індивіда.

Соціальний зміст предметів, створених внаслідок людської діяльності /практики/, має три рівні суспільних властивостей: 1/ Корисність, що обумовлюється сферою конкретного використання предмета; 2/ Інтегративна системна якість /наприклад, вартість/; 3/ Властивість служити мірою культурного і загальноцивілізаційного прогресу людства. Саме ці суспільні властивості, будучи опредмечені за допомогою практики, далі розпредмечуються

в ході матеріального виробництва і формують соціокультурний зміст суспільного суб'єкта.

В зв'язку з цим у дослідженні детально аналізується явище доцільної діяльності. Вказується, що безпосередній матеріальній діяльності передують акт визначення мети, в якому опредмечування і розпредмечування відбувається ідеально.

Суспільний суб'єкт в процесі доцільної діяльності оперує в думці соціокультурними змістами предметів, розпредмечуючи суспільний зміст вже існуючих заради створення нових. В дослідженні відзначається, що мета має внутрішньо суперечливий характер. З одного боку вона обумовлюється наявним станом об'єктивної реальності, з другого боку вона містить в собі момент відносного відриву від цієї реальності. Відрив цей тільки відносний, тому що хоча в меті міститься образ предмета, який ще не має своєї відповідності в дійсності, але вже складається з фрагментів, частин цієї дійсності і тому має спадковий характер. В цьому пункті йдеться про момент відносної самостійності ідеального, а оскільки мета є невід'ємною частиною свідомості, то виявляється джерело активності і відносної самостійності суспільної свідомості, причина його впливу на суспільне буття.

Приведений вище аналіз важливий для уточнення ролі суспільної свідомості в її відносинах з суспільним буттям.

Оскільки здатність до практичної діяльності є найважливішою суспільною властивістю індивіда і сама по собі робить його суб'єктом, остільки, будучи опредмеченою разом з іншими соціокультурними властивостями в предметі, вона наділяє предмет діяльністю. Це означає, що предмет сам починає певним чином відноситися до індивіда, який його створив. Згадана обставина веде до трансформації суб'єкт-об'єктних відносин. Індивід, як суб'єкт практичної діяльності, що має стосунки з наділеним діяльністю предметом, стає в той же час об'єктом. В свою чергу,

предмет, будучи об'єктом практичної діяльності, здійснює свою діяльність у формі відношення до людей через вкладений у нього при створенні суспільний зміст, і таким чином, стає суб'єктом. Тут спостерігається діалектичний взаємоперехід суспільних ролей суб'єкта - в об'єкт і об'єкта - в суб'єкт.

Відносини "світ-людина", що мають три названих аспекти, розвиваються в першу чергу довкола сфери матеріального виробництва. В кінцевому підсумку вони визначаються необхідністю задовольняти різноманітні матеріальні і нематеріальні потреби.

Первісними і визначальними для індивіда, для становлення і розвитку його як суспільного суб'єкта, є відносини в матеріальному виробництві і діяльність індивіда, спрямована на задоволення матеріальних потреб. З сукупності пов'язаних між собою відносин і діяльності багатьох індивідів складається явище суспільного буття.

Суспільна свідомість, яка є усвідомленням суспільного буття, складається з двох взаємообумовлюючих одна одну, протилежних сторін. Перша - гносеологічна, пов'язана з моментом відображення суспільною свідомістю суспільного буття. Наслідки такого відображення закріплюються в логічних поняттях. Друга - соціальна, пов'язана з активною діяльною роллю суспільної свідомості, у відповідності з якою вона /свідомість/ постає функцією суспільної системи. Відносна самостійність і активність суспільної свідомості пояснюється подвійною і внутрішньо суперечливою природою мети і доцільної діяльності, що органічно входить в структуру індивідуальної, а отже і суспільної свідомості. Це є джерелом її суб'єктивних властивостей, спрямованих на перетворення суспільного буття.

Саме суспільне буття є засобом існування соціально організованої матерії. Діалектика взаємозв'язку суспільного буття і суспільної свідомості характеризується чотирма стійкими момен-

тами: первинністю суспільного буття і вторинністю суспільної свідомості; відсною самостійністю суспільної свідомості і її зворотним впливом на суспільне буття; відсною функціональною залежністю суспільного буття від суспільної свідомості; відображенням суспільною свідомістю суспільного буття.

Таким чином, відносини між цими двома найбільшими явищами суспільного життя визначають характер і сутність інших соціально-філософських законів, їх матеріалістичну спрямованість.

На даному методологічному фундаменті побудована концепція історичного закону, яка розкривається у другому розділі.

Другий розділ - "Необхідні зв'язки та тенденції історичного буття" присвячений вивченню властивостей історичного буття, його проявам в історії, дослідженню історичних законів, обґрунтуванню об'єктивної неминучості їх існування, співвідношенню функціональних та історичних законів.

Соціально-філософські закони /закони функціонування суспільства/ розкривають стійкі, суттєві зв'язки і відносини між елементами системи, а також принципи її організації. Дія цих законів створює набір стійких і принципово незмінних початкових умов, в яких раз у раз відбувається зміна якості суспільної системи. Специфічні початкові умови можуть також, від початку відноситися до самої природи суспільної системи, складати її суть і включати до себе основні складові суспільного життя: виробництво і споживання, суспільні, виробничі та інші відносини.

Дія законів функціонування суспільства в незмінних початкових умовах породжує стійкі історичні тенденції розвитку. Як і всі тенденції, ці - також залежать від початкових умов. Стійкість і незмінність в історії цих специфічних початкових умов робить такими ж незмінними й стійкими тенденції розвитку суспільства. Виникають постійні тенденції розвитку. В силу цього, останні набувають найважливіших рис, які наближають

їх до закону: повторюваність, стійкість, сутнісність, здатність служити основою для наукових прогнозів. Тому стійкі тенденції історичного розвитку суспільства отримали в даному дослідженні назву історичних законів. Наслідком їх дії є той факт, що функціонування суспільної системи у часі характеризується низкою важливих властивостей, таких як спадковість, незворотність, прогресивність розвитку.

У зв'язку з цим, розглядається явище "історичного буття". Нагромадження якісних змін, які відбуваються під час функціонування системи в межах однієї якості, завершується стрибком, що переводить суспільну систему в нову якість. Інтегруючим критерієм для членування етапів розвитку суспільства на якісні стани є спосіб виробництва. Зміна способів виробництва тягне за собою зміну всього соціально-економічного ладу. У випадку переходу суспільства від одного якісного стану до іншого має місце справжній історичний розвиток, тобто історичне буття. Суспільне явище чи подія лише тоді належать до історичного буття, коли про них можна сказати, що вони остаточно завершені і не можуть бути повернуті назад. Таким чином, послідовна і незворотна низка таких стрибкоподібних змін якісних станів суспільства в історії зветься історичним буттям.

Дисертант піддає критиці позицію К. Поппера, який вважає, що відсутність загальних законів функціонування суспільства і історичних законів /законів розвитку/ пояснюється відсутністю в історії суспільства фактів, що повторюються. Це робить неможливим різні узагальнення. Але це не так. В історії дійсно не повторюються конкретні сценарії подій, але повторюються причини історичних подій. І тут узагальнення можливі. Повторення причин доводить реальність існування законів функціонування суспільства /соціально-філософських законів/. У той же час лише дією суспільних функціональних законів можна пояснити постійне повто-

рення причин явищ і подій в історії розвитку суспільства.

Автор вирізняє такі історичні закони: закон прогресивної зміни якісних станів суспільства в історії; закон незворотності історичного процесу; закон спадковості суспільного розвитку; закон історичного відбору.

Перший закон впливає безпосередньо з дії двох загальних функціональних суспільних законів - закону зростання потреб і закону відповідності виробничих відносин рівню розвитку продуктивних сил. До числа незмінних початкових умов, за яких діють вказані функціональні закони, належать: збереження сучасної фізіологічної організації виду "Homo sapiens", що обумовлює існування матеріальних потреб в їх теперішньому вигляді і фізичну можливість їх задоволення, об'єктивний характер матеріальних потреб, безперервність матеріального виробництва і т. ін.

Другий закон має силу по відношенню до великих, тривалих історичних епох, які виділяються автором за змінами в матеріальному виробництві і в певних явищах надбудови. Цей закон не може застосовуватись по відношенню до окремих історичних подій в межах одного якісного стану суспільства, тому що перебіг таких подій може бути повернутий назад. До початкових умов дії даного закону відносяться загальні умови існування системи: наявність елементів системи та їх взаємодія між собою, наявність функціональної структури, яка є формою реалізації опосередкованої системою детермінуючої дії елементів на самих себе в плані збереження і розвитку системи, у тому числі і незворотного розвитку. Незворотність історичного процесу означає об'єктивну неможливість повернутися знову до тих фаз і стадій розвитку суспільства, що вже одного разу були суспільством пройдені.

Закон поступального, спадкового розвитку суспільства означає безперервність історичного розвитку суспільства в різних його галузях і аспектах з утриманням позитивного змісту, що

міститься в попередніх етапах. Кожен попередній етап, у цьому випадку, є вихідним для кожного наступного. Цей закон є наслідком дії функціональних суспільних законів за таких початкових умов: при безперервній і поступовій зміні поколінь; за певного рівня розвитку продуктивних сил, що його застає кожне нове покоління, коли вступає в процес матеріального виробництва. Предметно-матеріальна діяльність і її наслідки виступають для наступних поколінь як незавершені результати діяльності попередніх поколінь. В цій незавершеності приховується потенційна можливість розвитку всього суспільства.

Останній закон, який розглядається в дослідженні - це закон історичного відбору. Суспільна свідомість, формуючись у процесі історичного і культурного розвитку народів, набуває певного культурного типу. За цією культурно-історичною відзнакою можна вирізнити різні типи суспільної свідомості. В різних історичних типах суспільств виробляється також і певний тип господарювання. Тип господарювання визначається місцем та значенням приватної власності в економіці суспільства, а також місцем в загально-принятій системі культурних цінностей. Наявність певних типів господарювання і відповідних культурно-історичних типів суспільної свідомості відносяться до специфічних початкових умов, за яких проявляє себе закон історичного відбору. Він є результатом сукупної дії законів функціонування суспільства за вказаних початкових умов.

Суть закону історичного відбору полягає в тому, що культурно-історичні типи суспільної свідомості і тип господарювання, специфіку яких можна об'єднати в цілісну цивілізаційну парадигму, не можна оцінити як такі, що завідомо сприяють чи не сприяють прогресу, прирікають чи не прирікають на застій. Від початку вони є нейтральними по відношенню як до прогресу, так і до застою. Але умови історичного розвитку, що стихійно змінюються,

ставлять різні типи господарювання і загальноцивілізаційні парадигми в цілому в таке становище, при якому розкривається життєздатність одних цивілізацій і приреченість інших, спрямованість до прогресу одних культур і до застою - інших. Прямим результатом дії даного закону є нерівномірність історичного розвитку різних народів.

Крім постійних історичних тенденцій /тобто історичних законів/, існують ще й тимчасові історичні тенденції, які залежать від випадкових початкових умов, що час від часу змінюються. Ці тенденції нестійкі, вони змінюються аж до зникнення разом із зникненням або зміною відповідних початкових умов. Виявлення в історії особливих законів розвитку допоможе розкрити відмінність між постійними тенденціями /історичними законами/ і тимчасовими тенденціями, що залежать від умов, які змінюються.

У відповідності з даною концепцією впливають конкретні методологічні рекомендації щодо процедури прогнозування історичного процесу. На основі узагальнення історичних фактів необхідно виявити різні домінуючі тенденції в історії. Ретельне вивчення початкових умов з точки зору їх стійкості, а також виявлення конкретних функціональних суспільних законів, які стоять за тією чи іншою тенденцією, допоможе визначити постійний чи минулий характер тенденції.

Довготерміновий прогноз, що спирається на історичні закони, які розкривають головні риси історичного буття, може бути тільки загальним. Більш успішним і точним він буде, якщо здійснюється ще й із залученням тимчасових тенденцій, тому що в цьому випадку можна краще визначити і шляхи переходу до нового явища чи якісного стану.

Короткочасні прогнози можуть будуватись на практичному врахуванні функціональних законів і нестійких початкових умов, за яких дані закони себе розкривають. Заради отримання більш повно-

го і науково обгрунтованого прогнозу окремих аспектів розвитку історичного буття, необхідне співставлення і логічно несуперечливе взаємодоповнення цих двох видів прогнозу в єдиному аналізі.

У висновках підводяться підсумки проведеного дослідження, визначаються перспективні напрямки подальшої роботи з теми, пропонуються практичні рекомендації щодо покращення ефективності прогнозування історичного процесу на основі обгрунтованої концепції історичного закону.

Основні ідеї дисертації викладені в публікаціях:

Пироженко В. О. Проблема взаємовідносин мови, суспільної свідомості та суспільного буття // Філософія. Мова. Культура. К., 1994. - С.17-23.

Пироженко В. О. Труднощі і протиріччя взаємовідносин культур у сучасному світі // Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції "Диалог культур і духовний розвиток людини". К., 1995. - С. 208-210.

Пироженко В. О. Явление исторического отбора как закон истории. - К., 1995. - 10 с. - Деп. в ГНТБ Украины 5.04.1995 N.764 - Ук. 95.

Пироженко В. О. Проблема обоснования исторических законов. - К., 1995. - 12 с. - Деп. в ГНТБ Украины 5.04.1995 N.763 - Ук. 95.

Пироженко В. О. Проблема поліетнічного фактора в процесі формування національної свідомості та патріотичного виховання // Тези доповідей Всеукраїнської науково-методичної конференції "Виховання студентів у технічному ВУЗі: методологічні засади, практика, перспективи". - К., 1996. - С.282 - 283.

Resume

Pyrozhenko V.O. Historical Being As A Social Phenomonon
Thesis (a manuscript) for the Candidate Degree in
Philosophy, in Speciality 09.00.03 - Social Philosophy and
Philosophy of the History. - South Ukraine Pedagogical
University, Odessa, 1996.

The dissertation contains theoretical investigation of the historical laws formation. The problem of substantiation of historical laws is investigated. The following issues are considered: methodological foundation of historical being and its laws; the definition of historical being; the historical law concept which includes analysis of the concrete historical laws; the conditions of their origin and existence. Some practical recommendations as for the procedure of a prognosis of the historical process are given.

Аннотация

Пироженко В. А. Историческое бытие как социальный феномен.
Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03. - социальная философия и философия истории. Южноукраинский педагогический университет им. К. Д. Ушинского, Одесса, 1996.

Защищается рукопись. Диссертация содержит теоретическое исследование проблемы обоснования исторических законов. Рассматриваются методологические основы исследования исторического бытия и его законов, дается определение исторического бытия, формулируется концепция исторического закона, которая включает в себя анализ конкретных исторических законов, условий их возникновения и существования, а также практические рекомендации для осуществления процедуры прогнозирования исторического процесса.

Ключові слова: історичне буття, історичний закон, закон функціонування суспільної системи, специфічні початкові умови, постійна історична тенденція, тимчасова історична тенденція, історичний відбір.

Підп. до друку 23.11.96. Формат 60×84¹/₁₆.
Папір друк. № 1. Спосіб друку офсетний. Умовн. друк. арк. 139.
Умовн. фарбо-відб. . Обл.-вид. арк. 1,0 .
Тираж 100 . Зам. № 6-3980 .

Фірма «ВІПОЛ»
252151, Київ, вул. Волницька, 60.

437759

AB 36.348